

מיכל גורדון וספרו על תולדות רוסייה

מיכל גורדון (1823–1890), משורר שכתב את שיריו ביידיש, משכיל לפי השקפותיו, הוא לכל הנכון הסופר היחידי, שכתב ופרסם את תולדותיה של רוסייה ביידיש. ספק אם אמנם יש ערך מדעי לספר זה, קל וחומר שרק מחציתו יצאה לאור במידה זעומה. ממאמר אודות הספר ומחברו בשבועון 'קול מבשר' (שלשוננו יידיש) ניתן ללמוד, שהמחצית השנייה — תולדות רוסייה מ־1613 ואילך — היתה כבר מוכנה לדפוס, ויתר על כן — ספר על תולדות העולם, שמיכל גורדון חיבר¹.

מה קרה, איפוא?

'חברת מפיצי ההשכלה' לא הסכימה להקציב למטרה זו אלא 30 רובל²; מאחר שכתבי־היד לא פורסמו — יש לשער שהם הלכו לאיבוד. אפילו החלק שפורסם הוא היום בבחינת חזיון נדיר באוספים שבספריות³.

נרשום כאן מספר קווים ביוגראפיים⁴. מיכל גורדון נולד בוויילנה ב־1823. הוא גדל בעיר הזאת ואף קשר קשרי ידידות עם היוצרים מן המשכילים אד"ם הכהן ובנו, המשורר הידוע מיכ"ל. מיכל גורדון נשא לאשה את אחותו של גדול המשוררים העברים של הדור, יהודה ליב גורדון (יל"ג). אף מיכל גורדון עצמו כתב שירים בעברית ופרסמם בכתבי־העת של הזמן, אך בעיקר הוא נתפרסם כמשורר ביידיש. את השירים שלו, שחלקם הוא עצמו גם הלחין, נהגו לשיר עד שלהי המאה⁵ ואולי אף אחרי זה. טיבם הסאטירי והאנטי־חסידי של השירים גרם כנראה, שבקובץ הראשון לא נרשם שמו של המחבר, כאילו אלמוני חיבר אותם⁶. המהדורה השנייה, שיצאה לאור ב־1889 מושפעת מהלוקי־הרוח העגום, שהשתרר בחברה היהודית ברוסייה. המשורר לא יכול היה, כמוכּן, להתפרנס מכתובת שירים ופירסומם, ועל כן גם נתקיים בו הפסוק 'קשה היא הפרנסה כפליים כלידה' (בראשית רבא כ, כב).

לאחר פטירת אשתו הראשונה, שהמשורר התגורר בבית־הוריה והם, בעצם, קיימו אותו, הוא יצא ונדר למחוזות הדרום. יהודים אמידים הציעו לו משרות כה וכה, אלא שהוא לא החזיק מעמד זמן רב בשום משרה, אף לא השתקע. לבסוף הוא נאחו בהוראה, בשיעורים שהיה מלמד ביישובים קטנים ונידחים. הוא נפטר בקייב ב־1890, גלמוד ורחוק מכל בני משפחתו.

לא נדון כאן הפעם על מיכל גורדון ושירתו, אלא על חיבורו ההיסטורי ביידיש, שכותרתו 'געשיכטע פֿון רוסלאַנד', הכתוב ברוח משכילית מפורשת. המחבר פרסם את הספר ב־1869, בשעה שהרפורמות של הצאר הליברלי אלכסנדר השני

1855–1881) הורגשו בחיי הציבור היהודי ואף השפיעו על הלכי הרוח. בהקדמתו הארוכה ביידיש (הוא צירף גם הקדמה בעברית) טוען גורדון, שהיהודים זכו עתה ברוסיה לזכויות אנוש, ועל כן עליהם ללמוד ולשנן את ההיסטוריה של העם, שהם מתארחים ומתגוררים בקרבו (גאָרדאָן 1869: VII-V). ללימוד היסטוריה יש גם חשיבות לשם השכלה כללית, ולפיכך מתכוון המחבר לכתוב ביידיש את תולדות העולם. ברור, שטוב יותר לקרוא ספרים כאלה ברוסית, אך רבים הם היהודים, שאין להם פנאי או אפשרות לשבת וללמוד רוסית. למען יהודים אלה הוא יכתוב ספרי היסטוריה, וגם ספר גיאוגרפיה, שמן הראוי ללמוד אותו לפני שניגשים לעיון בתולדות העולם והעמים (שם: XII-XIII).

הספר נדפס בבית-הדפוס של א. ש. שארוב בו'יטומיר. אין ההרפסה מעולה, ואף הכתיב אינו אחיד. טעויות-דפוס ניתן למצוא ללא שיעור ובעמודים האחרונים מודפסים מספרי העמודים 'בלהפך'. אפשר שלמגבלות אלו היה גם חלק במכירה הזעומה.

בעמוד השער מבטיח גורדון לכתוב "אין פּראָסט ייִדיש לשון" (בלשון יידיש פשוטה). ומן הראוי לציין, שבעניין זה הוא הצליח. ניתן אמנם לגלות פה-ושם גרמניזמים, כגון הכינוי המרמז ('דיזער' במקום 'דער'). המחבר מתנצל על השימוש בצורות כ'יר' במקום 'מיר' (אנחנו) ממש בראשית הספר. אך אם משווים את סגנון הספר אל הסגנון המכוער של הרצנויה הנ"ל עליו בעיתון 'קול מבשר' ניתן להעריך נכונה את הישגו של גורדון. ולא לחינם כותב העיתון העברי 'הכרמל' (שנה 7, חוב' 36, ט' באדר תרכ"ט, עמ' 264): "ראינו כי השביל המחבר להשתמש בלשון עלגים זה כאמן מופלא". את ההערה כתב לכל הנכון, העורך רש"י פין.

בהקדמה העברית כותב גורדון, שמן הראוי לא לשעמם את הקורא, למען לא יפסיק את קריאתו. לפיכך כתוב הספר 'די געשיכטע פֿון רוסלאַנד' כספר סיפורי מעשיות 'אמיתיים'. אפשר, כמובן, להקשות ולשאול, כלום מעניינים יותר תיאורי המלחמות של מושלי רוסיה ותככי-החצר, הפרושים לאורך 200 עמודים, על פני סיפורים-מן-הדמיון. מכל מקום אין המחבר מעוניין להסתבך בניתוחים וחילוקי-דעות. אין הוא נוגע בתולדות המשק והכלכלה. הוא משלב מעט תולדות מערכת המשפט, כדי להוכיח את חשיבות מידת-הדין בחיים הציבוריים. בסופו של הספר, המסתיים בהכתרתו של מיכאיל רומאנוב (1613), מתכוון מיכל גורדון להצביע על הלגיטימציה של שושלת הרומאנובים. וגם כאן הוא שוכח לציין את התאריך, אף כי הוא מציין בהקדמתו את החשיבות שהוא מייחס לזכרונם של תאריכים היסטוריים (גאָרדאָן 1869: XIII).

במקום הסעיפים האנאליטיים, כדרכם של היסטוריונים אחרים, כותב המחבר שלנו דרשות-מוסר. כאשר הוא מגיע, למשל, לימי אֵיבן האיום (1533–1584), הוא כותב עמודים שלמים אודות חשיבותו של חינוך נכון, ממש החל מירחי חייו הראשונים של התינוק. הילד מגיע לעולם טעון ביצר הרע מבטן אימו, ועל כן דרוש זמן רב כדי לפתח בו את היצר הטוב. וכך אנו רואים, שמן היתומים צומחים לא פעם אנשים רעים — אֵיבן האיום, שהיה יתום, הוא דוגמה קיצונית להתפתחות שלילית מעין זו (שם: 141–147).

בבואו לתאר את התקופה, בה קיבלה רוסיה את הדת הנוצרית, מוצא המחבר הזרמנות להטיף נגד הקנאות. אמונה ללא חוכמה — טוען גורדון, — מובילה לקנאות פנאטית, הן אצל יהודים והן אצל נוצרים. היהודי חסר ההשכלה שונא יהודים, שאין דעתם כדעתו: האורתודוקסים שונאים את המשכילים, החסידים שונאים את המתנגדים, חסידי רבי אחד שונאים חסידיו של רבי אחר. ואם ניתן להשמיע דברים 'בינינו' — מן הראוי לומר את האמת לאמיתה: היהודי הרוסי בן זמננו אינו ראוי עדיין לזכויות אזרח; זכויות אנוש, לעומת זאת, יש לו כבר ברוסיה הליברלית החדשה (שם: 34-36).

גישתו של גורדון לדת היהודית היא משכילית טיפוסית; אנו חשים, שהוא היה מעוניין בריפורמות בדת, אלא שאין לו אומץ לומר דברים מפורשים לקוראיו, שהם לכל הנכון שמרנים. הדת הנוצרית מהווה לגבי דידו בעיה קשה במידה רבה. אם על היהודי הרוסי החדש לכבד את שכניו הנוצרים עליו לכבד גם את אמונתם ודתם. מאיך גיסא — איך מסוגל יהודי לכבד אמונה, שבשמה רדפו את עמו זמן רב כל-כך? המחבר מנסה להוכיח, שקבלת הדת הנוצרית היא מתקדמת, באשר עבודת האלילים מכירה אפילו בקורבנות אדם, ואילו הנצרות "הוקמה על יסודות האמת הטהורה של האמונה היהודית" (שם: 21).

הפסוק העיקרי אינו אלא 'וְאַהֲבַת לְרֵעֶךָ כְּמוֹךָ' (ויקרא יט 18). 'ישו הנוצרי'⁷ לא העניק לגויים את הדינים, שקשה להם לקיימם, או אף אלה האחוזים בהיסטוריה של עם ישראל (החגים והמועדים). אבל הקנאים, ובפרט הישועים, "האנשים המזויקים והמסוכנים ביותר בעולם" (שם: 12) רדפו במשך דורות רבים כל מי שאמונתו לא היתה כאמונתם. גורדון המונע על-ידי הרוסופיליה שלו (אהרה אל הרוסים) קובע, שהמגמה הפרבוסלאבית היא הטובה ביותר, והא ראייה שהיהודים נרדפו דווקא בפולין ובליטא, מדינות שנשלטו על-ידי הדת הקתולית. אין הוא מזכיר את העובדה, שרוסיה פשוט מנעה מן היהודים להתיישב ולהשתקע במרחבי המדינה עד ימי החלוקה של פולין.

אין הוא עוסק בהיסטוריה היהודית, פרט למספר קווי הקבלה אל תולדות רוסיה. אינו מתאר כלל את הכוזרים ורק מעיר, שהם קיבלו על עצמם את האמונה היהודית במאה השמינית ואת הנוצרית — במאה התשיעית (ואף זו אחת מן הטעויות שלו) (שם: 12).

יחס הכבוד אל הרוסים חשוב, כמובן, מיחס הכבוד אל אמונתם הנוצרית. וכאן, לדעתנו, אין ההיסטוריה היהודית עשויה לסייע לסופר-המשכיל מיכל גורדון בבואו לספר את סיפורי התככים, הבגידות, רציחות הקרובים על כל בני-המשפחה שלהם כדי למנוע מהם חזקה כלשהי בתחום השלטון. ודווקא התקופה הקדומה בהיסטוריה הרוסית מפריעה למחבר לחתור ולהגיע אל תכליתו. אמנם עולים שם סיפורי גבורה ואומץ-לב לא מעטים (גורדון משתמש במלה הרוסית 'כְּרַאָבְרוּסְטִי')⁸, ורבים הם הגברים והנשים המוכנים להשליך את נפשם מנגד ולהקריב את חייהם למען הצדק. אבל בסך-הכול רבים יותר המעשים הרעים והמכוערים.

אפשר לומר, שבחלק השני של ספרו יכול היה המחבר לתאר מדינה בעלת שלטון יציב, צמיחה והצלחה בתחומי הספרות והאמנות ואף התפתחות לקראת כיוון

מתקדם יותר בחיים הסוציאליים והפוליטיים. אך, כאמור, החלק השני של ספרו של גורדון לא זכה להתפרסם בדפוס.

אחרון אחרון נשאלת השאלה: למען מי כתב גורדון את הקדמתו העברית ובראשה הפניה ל'משכילי עמי'? ניתן לשער, שאין הקדמה זו אלא מעין התנצלות על כתיבת ספרו ב'לשון העלגים' ועל כתיבה לא כדרך ההיסטוריונים, אלא כדרך המספרים. גורדון קיווה, לכל הנכון, שהמשכילים הקוראים רוסית ואינם זקוקים כלל לספרו, בכל זאת לא יתייחסו בביטול ובזלזול אל ספרו. הוא גם רוצה, שהמשכילים, שהספר אולי יגיע לידיהם, יראו ויכירו, שהמחבר הצליח בעבודתו החינוכית למען דלת העם, שאינם יודעים כלל לשון אחרת ומעודם לא קראו חיבור היסטורי.

ואולי נכתבה ההקדמה גם למשכיל, למען ירכוש את הספר ויתן אותו בידי אשתו? אלא שאין הוכחה ברורה, שגורדון כותב בעיקר בשביל נשים. אין הוא נוהג כלל להזכיר את ה'קוראה'.

ניתן לומר, שהמשכיל הידוע מיכל גורדון, המפרסם את דבריו גם בעברית, ביקש פשוט להוכיח, שמותר לכתוב בלשון העם לא רק שירים, אלא גם ספרי היסטוריה, באשר זהו צו השעה, וקהל הקוראים זקוק לספרים מסוג זה.

הערות

- 1 אברהם קופרניק, תושב קייב, כותב (קול מבשר 11, 1869, עמ' 86-87) שהוא השיא לגורדון עצה לכתוב את ספר ההיסטוריה שלו בעברית, אך גורדון עבר חיש מהר ליידיש. על פי דברי ההספד, שפרסם הסופר י. י. וייסנברג בעיתון המליץ (1891: מס' 287, 289, 292) שנה לאחר פטירתו של גורדון, היה קופרניק גביר מן המשכילים ונהג לעזור לגורדון, ואף הכניסו לביתו בימי מחלתו האחרונה.
- 2 ל. רחנטל 1885: תולדות חברת מרבי השכלה בישראל 1, פטרבורג, עמ' 64. לפי קופרניק (ראה הערה 1 לעיל, עמ' 87) נידב אורי ג'ינצבורג שמינית מהוצאות הדפוס. אפשר שהכוונה לאותם 30 הרובלים, שרחנטל מזכיר.
- 3 באוספי היודאיסטיקה הגדולים בארצות הברית, שהקטלוגים המודפסים שלהם מצויים בספריה הלאומית בירושלים (ההיברו יוניון קולג'), הספריה העירונית של ניו-יורק, ואפילו הייוואג), אין הספר הזה נמצא.
- 4 על פי הלקסיקון של זלמן רייזען (כרך א: 510-518) וכן: י. כאַרלאַש 1958: 'מיכל גאַרדאָן': ביאָגראַפֿיש־קריטיקע נאַטיצן, שמואל ניגער-בוך, 56-71. בתיאור הספר של שמואל פינר 1995: השכלה והיסטוריה, ירושלים, עמ' 53, 339-355 — אין שום חומר חדש.
- 5 על פי הערך על גורדון ב־Jewish Encyclopedia, כרך 6, 1901, עמ' 48.
- 6 די באַרד, און דערצו נאָך אַנדערע שיינע אידישע לידער, אַללע פּון אַ גרויסן חסיד (זשיטאָמיר 1868) וְהִקָּן ועוד שירים יפים ביידיש, כולם פרי עטו של חסיד גדול.
- 7 גאַרדאָן 1869: 82. אין הוא מזכיר את שמו של המפיץ האמיתי של האמונה הנוצרית, פאולוס (שאול הטרסי), אפשר מפני ששמו לא היה ידוע לקוראי.
- 8 גורדון מעוניין תוך כדי כתיבה ללמד את קוראיו גם מלים רוסיות. למשל 'פּראַווילו' (תקנה); 'אוסטרוֹוֹנוֹ' (זהירות); 'ספּוסוֹבְנוֹ' (מוכשר).